

LBRIS

We know
books

Pr. Acad. MIRCEA PĂCURARIU

UNITATE
românească prin Biserică

Apare cu binecuvântarea
ÎPS Dr. LAURENȚIU STREZA,
Arhiepiscopul Sibiului
și Mitropolitul Ardealului

Editura Andreiana
Sibiu, 2018

CUPRINS

Prefață (<i>Dr. Laurențiu Streza, Arhiepiscopul Sibiului și Mitropolitul Ardealului</i>)	5
Cuvântul autorului	7
Abrevieri	9
Introducere	13
I. Unitate spirituală și culturală între Biserica Ortodoxă din Transilvania și ierarhii și domnitorii de peste munți	29
II. Schimburi culturale-bisericești între românii din Transilvania și cei de dincolo de Carpați	73
III. Cărturari români precursori ai unității naționale	98
IV. Contribuția Țării Românești și a Moldovei la apărarea Ortodoxiei în Transilvania	150
V. Ajutoare materiale acordate de Țara Românească și Moldova Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania	228
VI. Unitate românească în secolul al XIX-lea până în 1918	256
Câteva concluzii	308
Bibliografie	313
Resumé	341
Conclusions	347
Index de persoane	353
Index de locuri	369
Index de lucrări	379

I

Unitate spirituală și culturală între Biserica Ortodoxă din Transilvania și ierarhii și domnitorii de peste munți

1. UNITATE CU MITROPOLIA UNGROVLAHIEI ȘI CU DOMNITORII ȚĂRII ROMÂNEȘTI

Secole de-a rândul, Mitropolia Transilvaniei a fost în legături strânse cu Bisericile Ortodoxe din Țara Românească și Moldova. Nu trebuie să înțelegem însă că ea le-ar fi fost sufragana în accepțiunea obișnuită a cuvântului, căci Biserica Ortodoxă din Transilvania era autonomă, atât sub regii Ungariei, adică până în 1541, cât și în epoca Principatului, până în 1688. Totuși, din cauză că Biserica Ortodoxă de aici nu era recunoscută între „religiile recepte” (catolică și mai târziu: luterană, calvină și unitariană) și, ca atare, nu beneficia de sprijinul oficial al autorităților de stat din Transilvania, ci, dimpotrivă, era prigonită de acestea, a fost nevoie ca ea să caute un sprijin permanent la cele două Biserici Ortodoxe de peste munți. În mod obișnuit, Mitropolia Transilvaniei (cu sediul în diferite mănăstiri și, în final, la Bălgrad – Albă Iulia) era în legătură cu Mitropolia Țării Românești (sau a Ungrovlahiei), iar Episcopiile de Vad și Maramureș, cu Mitropolia Moldovei, fapt explicabil prin apropierea geografică dintre ele. Pe lângă aceste legături – am spune între ierarhi –, Mitropolia și Episcopiile transilvănene au beneficiat și de sprijinul permanent al domnilor din cele două țări române, care în multe rânduri recomandau principilor Transilvaniei oameni ai lor de încredere, cărora să li se încredințeze cărmuirea anumitor scaune ierarhice.

Nu intenționăm să facem o istorie – nici măcar o expunere rezumativă – a Bisericii Ortodoxe din Transilvania, căci ar depăși limitele subiectului nostru. Ne vom mulțumi să înfățișăm în cuprinsul acestui capitol doar unitatea care a existat între Biserica Ortodoxă din Transilvania cu Bisericile din Țara Românească și Moldova în secolele XVI-XVIII.

În prealabil sunt necesare câteva precizări în legătură cu istoria Mitropoliei Ortodoxe a Transilvaniei. Într-o lucrare mai veche, am încercat să dovedesc faptul că în teritoriile intracarpatiche n-au existat mai multe „episcopii” efemere în diferite mănăstiri, cum se credea în istoriografia bisericească de până atunci. Am ajuns la concluzia că a existat o singură Mitropolie în Transilvania, care și-a mutat sediul în diverse mănăstiri și localități în funcție de împrejurările politice din perioada zisă a „voievodatului” (până în 1541), apoi cea a „principatului” transilvan (până în 1688). Astfel, am arătat că mitropoliții cunoscuți ai Transilvaniei au avut reședințele precum urmează: arhiepiscopul Ghelasie de la Râmeț (1377), Ioan la Hunedoara (c. 1456), Ioanichie (1479, probabil tot acolo sau în împrejurimi), Daniil (1488), Marcu (începutul sec. al XVI-lea), Danciu (Ștefan?), Petru (1538), toți la Feleac, lângă Cluj, Ioan II din Peșteana (1553), probabil la Mănăstirea Prislop, Hristofor (1557), Sava (1559), Sava (a doua oară, 1560), toți cu sediul în mănăstirea de la Geoagiu, după care au urmat alții, cu sediul la Bălgrad (Alba Iulia)¹.

Încă de la începutul secolului al XV-lea și din însăși titulatura mitropoliților Țării Românești (Ungrovlahiei), trebuie să vedem o „dependență” față de ei a Bisericii Ortodoxe din Transilvania, mai ales a celei din părțile sudice. Astfel, într-o scrisoare a patriarhului ecumenic Matei I, din mai 1401, către mitropolitul Țării Românești (probabil Antim Critopol), i se adresa prin cuvintele: „Prea Sfințite Mitropolit al Ungrovlahiei, preacinstit și exarh a toată Ungaria și al Plaiurilor”². O însemnare tot din acest timp ne lasă să

¹ Mircea Păcurariu, *Începuturile Mitropoliei Transilvaniei*, București, 1980, p. 59-117.

² Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XIV, p. 30 și C. Erbiceanu, *Studii istorico-canoniche asupra cuvintelor προῆδρος=Președinte și τόπον ἐπεχῶν=Locotenens=Locotenent*, în BOR, an. XVII (1893-94), p. 610; Ion I. Nistor, *Legăturile cu Ohrida și Exarhatul Plaiurilor*, București, 1945, p. 20; Preotul Dr. Niculae Șerbănescu, *Titulatura mitropoliților*,

întrevedem cam aceeași titulatură, căci, vorbind de scaunele mitropolitane din cuprinsul Patriarhiei ecumenice, zicea: „S-au făcut apoi și în Ungrovlahia doi mitropoliți și unul ține locul celui al Nicomidiei și se zice exarh a toată Ungaria și al Plaiurilor, iar celălalt se zice mitropolit al unei părți din Ungrovlahia (Severinul, n.n.) și ținând locul celei al Amasiei”³.

După reorganizarea Bisericii din Țara Românească de către fostul patriarh ecumenic Nifon II, titulatura mitropolitului Țării Românești apare într-o formulare asemănătoare. Observăm doar că nu mai apare numele de „Ungaria”. De pildă, într-una din versiunile *Vieții Sfântului Nifon*, mitropolitul Macarie apare cu titulatura de „mitropolitul Ungrovlahiei și ipertimos și exarh al Plaiurilor”, iar în alta, „mitropolit a toată Țara Românească, Plaiului și Severinului”⁴.

Titulatura de „exarh al Plaiurilor” apare și la vlădiciei din secolul al XVII-lea: „Ștefan, din mila lui Dumnezeu arhiepiscop și mitropolit a toată Țara Ungrovlahiei, exarh Plaiurilor”, „Varlaam... arhiepiscop și mitropolit al Târgoviștii și al scaunului Bucureștilor, Exarh Plaiului și a toată Ungrovlahia”, „Teodosie... mitropolitul a toatei Țări Rumânești și Exarhu Plaiurilor”⁵, ea continuând să fie folosită și la vlădiciei următorii.

S-au dat mai multe explicații numelui de „exarh al Plaiurilor”. Titlul de „exarh” (ἑξάρχος) avea sensul de reprezentant, delegat sau împuternicit al patriarhului de Constantinopol⁶. În cazul de față, întâistătătorul Mitropoliei Țării Românești conducea, în numele patriarhului ecumenic, și pe ortodocșii din întreg regatul ungar, care, poate în acea vreme, nu aveau un conducător bisericesc acceptat de Patriarhia de Constantinopol. Jurisdicția mitropolitului Țării Românești întrecea deci cu mult hotarele țării⁷.

jurisdicția, hotarele și reședința Mitropoliei Ungrovlahiei, în *BOR*, an. LXXVII, nr. 7-10, 1959, p. 699.

³ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 30; C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 610-611; N. Șerbănescu, *op. cit.*, p. 699.

⁴ *Ibidem*, p. 700.

⁵ *Ibidem*, p. 703-704.

⁶ Nicolae Dobrescu, *Întemeierea Mitropoliilor și a celor dintâi mănăstiri din țară*, București, 1906, p. 48.

⁷ N. Șerbănescu, *op. cit.*, p. 710.

Dimitrie Onciul credea că prin „Plaiuri” (πλαγηνα) trebuie înțelese „părțile de peste munți”, gândindu-se la ducatele Amlaşului și Făgăraşului și la Banatul Severinului, pe care domnii români le-au stăpânit mai multă vreme, fiindu-le dăruite, ca feude, de regii Ungariei⁸.

Ion Nistor susținea că sub denumirea de „πλαγηνῶν” trebuie înțelese „vastele regiuni subcarpatice din Banat și din Dacia transilvăneană, unde viețuiau mase compacte de români ortodocși, cu bisericile și cu preoții lor”, pe care patriarhul ecumenic, după ruperea lor de Ohrida, i-ar fi luat sub conducerea lui duhovnicească. Acesta, neputând să le înființeze o episcopie proprie, din pricina opoziției regelui catolic al Ungariei, a creat la Argeș „un vicariat sau exarhat patriarhal pentru credincioșii români din Banat și Dacia transilvăneană”, rânduind în această demnitate pe însuși mitropolitul Țării Românești, pe care l-a încredințat „cu păstorirea canonică, în numele său, a credincioșilor ortodocși din plaiurile bănățene și transilvane, numindu-l prin tomosul din mai 1359, totodată și exarh al acestor plaiuri (ἔξρχος τῶν πλαγηνῶν). Așa a luat ființă „exarhatul Plaiurilor”⁹.

Pr. Nicolae Șerbănescu, la rândul său, susține că prin „τῶν πλαγηνῶν” trebuie „să se înțeleagă părțile dinspre munte din podișul transilvan, locuit de românii ortodocși, care, neavând căpetenie bisericească, s-au dat, de Patriarhia ecumenică, în grija mitropolitului de la Argeș, care astfel ajunge exarhul său peste aceste părți... Astfel, mitropolitul Ungrovlahiei ajunge și exarh al Patriarhiei ecumenice pentru aceste locuri de margine, ducându-și jurisdicția până acolo, deși era în țară străină”¹⁰.

Această „dependență” era cunoscută și de *Pravila cea Mare*, tipărită la Târgoviște în 1652, care preciza că „Mitropolitul (Țării Românești) are blagoslovenie de hirotonește și pe episcopii țării Ardealului de în Țara ungurească”¹¹.

⁸ D. Onciul, *Titlul lui Mircea cel Bătrân și posesiunile lui*, în „Convorbiri literare”, an. XXXV (1901), p. 1027, cit. la N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 48-49 și N. Șerbănescu, *op. cit.*, p. 710.

⁹ I. Nistor, *op. cit.*, p. 19-20.

¹⁰ N. Șerbănescu, *op. cit.*, p. 711.

¹¹ C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 611 și la Dr. Augustin Bunea, *Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaj, 1904, p. 68.

Arhidiaconul Pavel din Alep, în cursul șederii sale în Țara Românească, împreună cu tatăl său, patriarhul Macarie al Antiohiei, aflase, de asemenea, de această legătură, căci scria: „Sărmanul popor al Brașovului și al întregii Țări Ungurești avea o dorință fierbinte ca părintele nostru patriarh să meargă la ei, după cum ni s-a spus, numai că era anevoios. Toți credincioșii aceia erau valahi ortodocși, care aveau doi episcopi, sub ascultarea mitropolitului Valahiei. Și după cum ne-a înștiințat mitropolitul țării, ei aveau mai bine de o mie cinci sute de preoți”¹².

Nu intrăm în discutarea acestor păreri, dar este sigur că, de la întemeierea ei, Mitropolia Țării Românești a avut sub oblăduirea sa pe unii ierarhi din Transilvania, inclusiv pe mitropoliții Bălgradului. Oblăduirea aceasta consta în hirotonirea vlădicilor transilvăneni și în grija pentru păstrarea tezaurului de credință ortodoxă. Din punct de vedere administrativ, Biserica Ortodoxă din Transilvania avea rânduielile ei proprii, fără să se observe vreun amestec în treburile ei interne din partea Bisericii din Țara Românească.

Primul ierarh despre care știm că s-a hirotonit în Țara Românească a fost Petru, ruda lui Daniil, mitropolitul de la Feleac, căruia i-a urmat în scaun, hirotonit la Târgoviște în 1538, de către mitropolitul Varlaam al Țării Românești. Cu acest prilej, mitropolitul muntean i-a dăruit o bederniță, cu o inscripție care pomenea de numele său și al domnitorului Radu Paisie¹³.

Abia la 15 martie 1553, castelanul Ioan Fanchy din Hunedoara informa autoritățile din Sibiu că a trimis în Țara Românească pe preotul *Ioan din Peșteava*, sat din Țara Hațegului, pentru a fi hirotonit arhieru, deoarece voievodul Transilvaniei „i-a dăruit Episcopia românilor”; ruga pe sibieni să-i scrie domnitorului Mircea Ciobanul, ca să fie hirotonit în cel mai scurt timp. Înseamnă că hirotonia lui a făcut-o mitropolitul Anania, care păstora atunci (1554-1559). Probabil și-a stabilit reședința în Mănăstirea Prislop¹⁴.

¹² Paul din Alep, *Jurnal de călătorie în Moldova și Valahia*, ediție și traducere adnotate de Ioana Feodorov, București/Brăila, 2014, p. 410.

¹³ T. Cipariu, *Acte și fragmente*, Blaj, 1855, p. XIV; Preotul Dr. Nicolae Șerbănescu, *Mitropoliții Ungrovalahiei*, în BOR, an. LXXVII, nr. 7-10, 1959, p. 755; Șt. Lupșa, *Mitropolia Ardealului în veacul XVI*, în MA, an. V, nr. 7-8, 1960, p. 581-582.

¹⁴ Hurmuzaki, *Documente*, XV, 1, doc. 918, p. 495.

După el, scaunul mitropolitan s-a mutat la mănăstirea de la *Geoagiu* (jud. Alba). Primul ierarh cunoscut care își avea sediul la *Geoagiu* a fost *Hristofor*, numit de *Isabella Zápolya*, „crăiasa” *Transilvaniei*, la 16 aprilie 1557. Numirea se va fi făcut la dorința lui *Pătrașcu cel Bun*, domnul *Țării Românești*, care împreună cu *Alexandru Lăpușeanu*, domnul *Moldovei*, au reșezat în scaun pe *Isabella Zápolya* și pe fiul său, *Ioan Sigismund*, reveniți din *Polonia*. Poate pe aceștia îi avea în vedere actul de numire când se scria că ea s-a făcut „la cererea unor credincioși ai noștri”¹⁵. Același act de numire spunea că *Hristofor* urma să se bucure de toate veniturile pe care această eparhie „le-a avut din vechime”, fapt ce ne arată că el avusese înaintași în scaun¹⁶.

În primăvara anului 1559 apare ca ierarh la *Geoagiu Sava*, venit din *Țara Românească*. El se refugiase probabil de teama lui *Mircea Ciobanul*, împreună cu mai mulți boieri. S-a stabilit cu aceștia în *Lancrăm*, lângă *Alba-Iulia*, unde au zidit o biserică, iar el a cumpărat o casă. Toate aceste lucruri le aflăm dintr-o scrisoare a lui *Alexandru Vodă al Țării Românești* către principele *Ștefan Báthory* din 16 mai 1572, în care se preciza că biserica din *Lancrăm* fusese ridicată de mai mulți boieri munteni, printre care figura și vlădica *Sava*, „pe când erau pribegi pe acolo”¹⁷. Numele său ca ierarh este întâlnit în prefața *Întrebării* creștinești a diaconului *Coresi* din 1560, care s-a tipărit „cu știrea episcopului *Savei Țărei Ungurești*”, fiind închinată mitropolitului *Efrem al Ungrovlahiei*¹⁸.

În curând a fost înlocuit cu *Gheorghe de Ocna Sibiului*, numit la intervenția nobilului *Melchior Balassa*¹⁹.

¹⁵ *Ibidem*, p. 7; Șt. *Metేశ*, *Episcopia Geoagiului de sus*, p. 657; *Idem*, *Istoria Bisericii*, p. 74; Gh. I. *Moisescu*, Șt. *Lupșa* și Al. *Filipașcu*, *Istoria Bisericii Române. Manual pentru Institutetele Teologice*, vol. I, *București*, 1957, p. 355.

¹⁶ A.Tr. *Laurian*, *Documente istorice despre starea politică și religioasă a românilor din Transilvania*, în *MID*, III, p. 205-207; *Hurmuzaki*, *Documente*, II, 5, p. 445-446; actul e tradus la Șt. *Lupșa*, *Mitropolia Ardealului în veacul XVI*, p. 588.

¹⁷ A. *Veress*, *Documente*, I, p. 315-316.

¹⁸ *BRV*, IV, p. 6-7; Șt. *Metేశ*, *Istoria Bisericii*, p. 75; *Idem*, *Episcopia Geoagiului de sus*, p. 657.

¹⁹ *Hurmuzaki*, *Documente*, XI, p. 874; Cf. Șt. *Metేశ*, *Istoria Bisericii*, p. 75 și 102.

În aceste împrejurări, Sava s-a reîntors la scaunul său, căci la 10 aprilie 1562, Ioan Sigismund Zápolya îl numea din nou ca ierarh, în locul lui Gheorghe de Ocna²⁰. Nici această a doua păstorire a sa nu a durat prea mult, căci la 4 noiembrie 1570, același Zápolya îi dăruia casa din Lanchrâm „episcopului” român-calvin Pavel Tordași, întrucât Sava era plecat din Transilvania²¹.

Peste câțiva ani, un călugăr moldovean, *Eftimie*, amestecându-se în răscoala pretendentului la tron, Ștefan Mâzgă, care a fost învins, s-a văzut nevoit să se refugieze în Transilvania, de teama domnitorului Alexandru Lăpușeanu. La 17 aprilie 1566, Lăpușeanu cerea bistrițenilor să aresteze pe acest călugăr fugar, care se adăpostise la un credincios cu numele Lazăr, între satele Bârgău și Sângeorz, în părțile Bistriței, și să-l trimită în Moldova²². Dorința lui n-a fost îndeplinită, ci, dimpotrivă, la 5 octombrie 1571, principele Ștefan Báthory, la stăruința unor nobili, a îngăduit călugărului Eftimie, cunoscut prin „învățătură, știință, purtări cinstite și viață cuvioasă”, să propovăduiască cuvântul lui Dumnezeu și să slujească după rital său²³. În anul următor, el mergea la patriarhul Macarie al Ipecului, spre a primi darul arhieriei. El făcuse astfel fie pentru că principele Ștefan Báthory dorea să întrețină bune relații cu turcii, căci patriarhul Macarie era frate cu marele vizir Mehmet Socoli și obținuse jurisdicția asupra tuturor creștinilor din Europa centrală ocupată de turci, fie că dorea să slăbească legăturile supușilor săi cu românii de peste Carpați²⁴. La 3 august 1572, principele înștiința pe dregătorii săi și țara, că Eftimie fusese hirotonit episcop de către patriarhul Macarie, dându-i voie să predice pretutindeni în Transilvania²⁵. Acest Eftimie a fost socotit drept „cel dintâi mitropolit al românilor din toată țara Ardealului și părțile ungurești cu reședința în Bălgrad sau Alba-Iulia”²⁶. Ne interesează doar faptul că era originar din

²⁰ Hurmuzaki, *Documente*, XV, 1, p. 578; N. Iorga, *op. cit.*, p. 22.

²¹ A. Veress, *Documente*, I, p. 292-293.

²² Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 588-589.

²³ *Ibidem*, XV, 1, p. 647-648; N. Iorga, *op. cit.*, p. 30-31.

²⁴ Cf. Gh. I. Moisescu, Șt. Lupșa și Al. Filipașcu, *op. cit.*, vol. I, p. 358.

²⁵ Hurmuzaki, *Documente*, XV, 1, p. 653-654, și N. Iorga, *op. cit.*, p. 31. La 12 septembrie 1572 îi recunoștea aceeași calitate și Christofor Báthory, *ibidem*, p. 32.

²⁶ Șt. Meteș, *Istoria Bisericii*, p. 95.